

ZOLCSÁK ATTILA

A guatemalai forradalom (1944–1954) mint a periféria forradalma

Előzmények

A korszakban 3 milliós, közép-amerikai Guatemala nyersanyag-exportáló perifériaként gazdaságilag az USA-hoz mint késztermék-importáló centrumországhoz kötődött. Ez a viszonyrendszer az ország belső szerkezetében is megjelent. Guatemala uralkodó rétege maga is egyfajta „centrumként” viszonyult saját belső „perifériájához”, ugyanakkor az USA-hoz való viszonya a periféria jellegzetességeit mutatta. A mezőgazdasági exportra szakosodott országok jelentős részéhez hasonlóan a centrumország (USA) nemcsak közvetve, hanem közvetlenül is jelen volt a térséget uraló nagyvállalatokon keresztül.

Guatemala esetében azonban a centrum-periféria viszonyrendszer az országon belül az „indio-ladino” szektor létezésében is megjelent. A társadalmi szerkezet sajátossága az „indio” és „ladino” kettőssége volt, ami két társadalmi struktúra egymástól függő, párhuzamos létezését jelentette. Az „indio” a bennszülött nyelveken érintkező maja társadalmát takarta, a „ladino” az ezen kívül álló – meglehetősen heterogén –, spanyol nyelven beszélő csoportot. Noha az elnevezés faji-etnikai jellegű, okvetlenül meg kell jegyezni, hogy a „ladino” elnevezés faluközösségi struktúrából kiszakadt indiánokat, fekete karibi bevándorlókat, illetve meszticeket is magában foglalt. Bár a „ladino” egyértelműen az „indio” felett álló társadalmi kategóriát jelentett, a különbség nem szűkíthető osztálykategóriára: egy nincstelen „ladino” bérmunkás és egy bennszülött kacika között nem lehet ilyen különbséget feltételezni. Helyesebb megközelítés, ha a termelési mód szempontjából vesszük szemügyre e kategóriákat. Az „indio” eszerint a prekolumbiánus társadalmi struktúrában él, míg a „ladino” a monokultúra exportján alapuló, függő kapitalista termelési módhoz kapcsolódó társadalmi csoportokat jelölte.

A korabeli guatemalai társadalmi-gazdasági rend nem jellemezhető egyszerűen „duálisként”, ahol egy „fejletlen” struktúra vegetál egy – erősen relatívan – „fejlett” árutermelő forma árnyékában. A két elem szintézist alkotott egymással. Noha az „indio” szektor birtokában levő földterületre a monokultúrán alapuló árutermelés folyamatos nyomást gyakorolt, felszámolása nem állt érdekében, ugyanis ez biztosította az olcsó munkaerőt. Az indián közösségek kezében lévő földtartalék biztosította a megélhetés bizonyos hányadát, ami lehetővé tette, hogy a munkabér a társadalmi újratermelődéshez szükséges szint alatt maradjon. Az idénymunkát követelő ültetvényeken tehát nem volt szükséges a dolgozó és családjának egész éves túlélését biztosító

munkabér kifizetése, melyet az állam kényszermunkára vonatkozó intézkedései tettek teljessé. Összegzésként tehát megállapíthatjuk, hogy a guatemalai exportszektor a prekapitalista termelési mód munkaerejének részben gazdasági, részben gazdaságon kívüli kizsákmányolásán alapult – közvetett száakkal természetesen a világpiachoz kapcsolva ezen utóbbit is –, míg az „indio” és „ladino” faji ellentétpár ezen rendszer ideológiai legitimációját jelentették.¹

A lakosság döntő hányadát a parasztság képviselte, mintegy 75%-os arányban, ezen belül az indián lakosság 80%-t alkotott. A társadalmi különbségeket tehát a fehér és mesztic, valamint az indián népesség elkülönülése is erősítette. A vidéki földbirtokmegoszlás döbbenetes egyenlőtlenségeket tükrözött. A vidéki népesség 21%-a birtokolta a földek 72,2%-át (ezen belül 0,3% képviselt 50,3%-ot), míg 88,4% részesedése mindössze 14,3% volt. A föld nélküli vagy 2,5 hektár alatti földterülettel rendelkezők számára egy 1934-es törvény évi 180 nap kötelező bér munkát írt elő a latifundiumokon, biztosítva ezzel az olcsó munkaerőt; az adósságot is ingyenmunkával kellett ledolgozni. Guatemala exportja 75%-ban a kávéra épült, ezenkívül a banán és a cukor szerepét lehet kiemelni; az export nagy része (1937-ben például 63%-a) az Egyesült Államok felé irányult.²

A United Fruit Company mellett – melyről bővebben a későbbiekben lesz szó – a belföldi oligarchia képezte a hatalom másik fő bázisát. Közülük a német földbirtokosok szerepét (120–130 nagybirtokos) érdemes kiemelni. Ők képezték a bázisát a helyi NSDAP-nak, mely országosan közel 2000 főt tömörített. Maga Ubico elnök is erős szimpátiával viseltetett a tengelyhatalmak felé.³

A városi lakosságnak, alacsony létszáma ellenére, komoly szerepe volt az ország életében. Az ipar kezdetleges volt, csak a sör- és cementtermelés említésre méltó az elmaradott kisipari termelés mellett. Mindössze 776 olyan vállalat létezett az országban, amelyben a foglalkoztatottak aránya meghaladta az 5 főt.⁴ A gazdaság gerincét jelentő latifundiumokon az olcsó indián munkaerő nem követelt technikai fejlődést, ami az iparosodás lehetőségeit eleve korlátozhatta. A munkásmozgalom a „ladino” szektoron belüli városi jelenség maradt.

Gazdasági szempontból az ország a kávé, illetve a banán exportján alapult. A kávévetően a fő célpont történelmi okokból Németország volt, és csak másodsorban

¹ HANDY, Jim: *Revolution in the countryside. Rural Conflict and Agrarian reform in Guatemala. 1944-1954.* Universidad of North Carolina, 1994. 4–20.

² ANDERLE Ádám: A guatemalai forradalom. In: Harsányi Iván (szerk): *Fejezetek a nemzetközi munkásmozgalom történetéből.* Évkönyv 1979. Kossuth, 55–64; itt 55–56.

³ ANDERLE Ádám: *Munkásmozgalom Latin-Amerikában. 1870–1959.* Kossuth, 1982. 377. ANDERLE (1979): 55. Mindez természetesen az ellenzék elnyomásával párosult; az antikommunista ideológiára épülő rendszer még a „Munkás Jézus” (Jesús Obrero) kifejezést is eltörölte. BARRERA, Beatriz y BATRES VILLAGRÁN, Ariel: *La revolución guatemalteca de 1944 a 1954. A 69 años de historia.* Guatemala, 20 de octubre de 2013. 4.

⁴ *Historia del movimiento obrero en Guatemala* (szerző nélkül) adapt.it/boletinespanol/fadocs/NL_3_27.pdf, 16. Továbbá GUERRA-BORGES, D. R. Alfredo: *Guatemala: 60 años de historia económica.* (1944–2004) Ediciones Armar, Ciudad de Guatemala, 2006. 17–26.

az Egyesült Államok; a banánt illetően mind a termelés, mind az export amerikai kézben volt. A mezőgazdasági exportorientáltság ugyanakkor a belföldi élelmiszertermelést is tönkretette; a kukorica hazája élelmiszer-behozatalra szorult.

Összegzésként: a „ladino” közeg centrumként jelent meg az „indio” közeggel szemben, ugyanakkor a „ladino” elit (döntően kávéültetvényesek) a „ladino” tömegekkel szemben is centrumként viselkedett. Az „indio” szektor vezetői (munkaszervezést irányító helyi előkelők) szintén a centrum szerepét töltötték be a törpebirtokos bennszülött tömegekkel szemben. Horizontálisan tehát a „ladino” elit maga is centrumként lépett fel az „indio” elittel szemben. Vertikálisan ezen két társadalmi csoport a saját közegén belül egyfajta centrumként működött a „ladino” és „indio” tömegekkel szemben. A két társadalmi „centrum” fölé-, illetve alárendeltségi viszonyban állt, de érdekazonosságban a társadalmi „perifériával” szemben. Az utóbbit alkotó népi tömegek azonban részben a rendszer alapvető strukturális sajátosságai, részben az etnikai, kulturális és nyelvi eltérések miatt csak korlátozott interakcióban álltak egymással.⁵

Ubico rendszere és az 1944-es forradalom

Guatemala 1931 után Jorge Ubico elnök diktatórikus uralma alatt állt; hatalma bázisát a helyi oligarchia mellett az amerikai óriásvállalat, a United Fruit Company jelentette. A UFCo befolyása rendkívüli méreteket öltött Guatemalában, Ubico rendszere alatt. Az ország legnagyobb földtulajdonosaként 230 379 hektár méretű földterületet tartott ellenőrzése alatt, mindössze egytizedét, 21 289 hektárt művelve meg. A föld paragon hagyásának fő oka a kedvező exportárak fenntartása volt. Az UFCo emellett 46%-át birtokolta a Közép-Amerikai Vasúttársaság részvényeinek is; ez lehetőséget teremtett számára a kávé- és banánexport további monopolizálására, ugyanis gazdasági riválisainak termékeit csak óriási felárral juttatta el a kikötőkbe. A telefon- és rádióhálózat is az ellenőrzése alatt állt, valamint saját karhatalommal rendelkezett. Az ország gazdaságának egy külföldi vállalat általi ellenőrzése a nacionalizmus és antikapitalizmus összefonódását váltotta ki.⁶

Az „importhelyettesítő iparosítás” néven ismert jelenség kiindulópontjának Latin-Amerikában a világválságot tekinthetjük. Guatemala reakciója azonban nem illeszkedik ebbe a folyamatba, ahogyan a térség többi kisállamé sem; a belső piacnak az ország kis méretéből fakadó korlátozottsága, a városok és az ipari civilizációhoz nélkülözhetetlen alapműveltség (írás-olvasás stb.) hiánya ezt eleve rendkívül megnehezítette; a mezőgazdasági termékek sem képviseltek annyi hozzáadott értéket, hogy hatással legyenek a gazdaság más területeire. Mivel a kávéexport radiká-

⁵ GALTUNG, Johan: Az imperializmus strukturális elmélete. In: Béládi László – Miszlivetz Ferenc (szerk): *Fejlődés-Tanulmányok 4, „Periférikus” nemzetek és nemzetek feletti központok*, ELTE, Bp., 1980. 272–352.

⁶ Ugyanakkor a fizetések magasabbak voltak az átlagnál.

lis zuhanása az import – ezen belül az élelmiszerimport – csökkenését is jelentette, megjelent az „importhelyettesítő mezőgazdaság” koncepciója és az ehhez kapcsolódó infrastruktúra bővítése. A rendszer kétségtelen sikereket mutatott fel ebben, noha az indián lakosság állami kényszermunkáján alapult, sőt a belső élelmiszerkeresletet is növelte. Vagyis a gazdaságon kívüli kényszer volt a válasz a krízisre is. A korszakban az Egyesült Államok befolyása tovább nőtt, mivel a második világháború a német piac bezárulásával, illetve a német tulajdonban levő kávéültetvények kisajátításával járt. Az importhelyettesítő iparosítás helyett a tőkefelhalmozás vált kiugróvá.⁷

Az Ubico-rendszer a kötelező munka intézményét nemcsak a mezőgazdaságban, hanem az infrastruktúra kiépítésére is felhasználta, ami elsősorban útépitést jelentett; ez ugyanakkor hozzájárult az 1930-as években a munkásosztály, illetve a városi középrétegek érzékelhető megerősödéséhez is. E két társadalmi csoport egyre növekvő mértékben fordult a diktatúra ellen.⁸

Az „indio” szektorhoz való viszony sajátos kétarcúságot mutatott. Ubico igyekezett gyengíteni a „ladino” befolyást az indián közösségek felett, letörve a helyi kiskirályokat, sőt az 1930-as években még az adósságokat is eltörölte. Ezen lépéseket ellensúlyozta a kötelező állami- és nagybirtokokon végzendő bér munka. Összességében elmondható, hogy az „indio” közösség vezetői a diktátor klientúrájává váltak; a represszív rendszer tehát az elmaradott, prekaptalista – azaz konzervatív – társadalomra próbált támaszkodni a potenciális rendszerellenes („kommunista”) erőkkal szemben.⁹

1944-es forradalom júniusban a tanítók, tanárok és egyetemi oktatók sztrájkjával kezdődött, melyhez gyorsan csatlakoztak az orvosok, ügyvédek, kereskedők és a városi munkásosztály szervezetei is. Ubico kénytelen volt lemondani, helyét egy katonai junta vette át 1944. június 29-én Ponce ezredes vezetésével, aki korábban Ubico embere volt. Az új kormány az elégedetlenség csillapítására életbe léptetett ugyan néhány reformot – a legfontosabb a politikai pártok alapításának engedélyezése volt –, azonban az elégedetlenség tovább nőtt; a reformok a rendszer megingását jelentették. Ponce a faji kártyát próbálta kijátszani: a városi tüntetőkkel szemben indián parasztokat hozatott a városba, ami azonban kevésnek bizonyult a folyamat megfékezéséhez; az indiánok Ponce éltetése mellett földet is követeltek.¹⁰ Október 20-án felkelés vetett véget a kormány működésének, melyben a hadsereg mellett

⁷ A guatemalai export 90%-a az USA-ba irányult, míg az import 82%-a érkezett onnan. LA FEBER, Walter: *Inevitable Revolutions*. W. W. Norton Company, N. C., 500 Fifth Avenue, New York 10110. 79–93.

⁸ Uo., 77–78.

⁹ ADAMS, Richard N.: *Etnias y sociedades*. In: Brignoli, Héctor Pérez (ed): *Historia General de Centroamérica. Tomo V*. Flacso, Costa Rica, 1994. 177–181. Ubico még maja boszorkánnyal is rendelkezett.

¹⁰ A közösségeket szervező indián elit az Ubico-rendszer kedvezményezettje volt; tehát mind oka, mind lehetősége volt arra, hogy megszervezze Ponce támogatását („Éljen Ponce!”); a vezetése alatt álló tömegek számára azonban a földkérdés, illetve a munkatörvények eltörlése volt fontos („Földet akarunk”).

munkások és diákok is részt vettek; vagyis többről volt szó egyszerű katonai puccsnál. Ezt követően a Forradalmi Junta vette át a hatalmat, melynek élén három fő állt: Francisco Araña, a hadsereg egyik vezetője, Jacobo Arbenz, a katonai iskola tanára, szintén katonatiszt, valamint Jorge Torrielo, egyetlen civilként.¹¹

Az 1944-es forradalomban a „ladino” szektor és annak is a fővárosban élő szegmense játszott döntő szerepet; az értelmiségi csoportok, a kispolgárság, a munkásmozgalom mellett a katonatiszteket kell kiemelni. Ideológiáját tekintve Roosevelt elnök mellett a mexikói Cárdenas-féle reformok gyakoroltak döntő hatást eszmévilágukra; a *revolución* helyett a *liberación* használata volt meghatározó.¹² A rendszer bukásának okai közül a világpolitikai változásokat kell kiemelni, elsősorban az amerikai politikát. Az USA, hadba lépése után, rossz szemmel nézte a náciszimpatizáns guatemalai rendszert; amerikai nyomásra Ubico kénytelen volt kisajátítani az őt támogató német nagybirtokosok földjeit, amivel saját bázisát gyengítette. Az Atlanti Charta mellett megemlítendő még a szomszédos San Salvador példája, ahol 1944-ben sikerült megdönteni a Martínez-féle katonai rendszert.¹³

Összegzés: a forradalom döntően az Ubico alatti, 1930-as években történt változásokra vezethető vissza. A diktatúra, mely kezelni tudta a világválság utáni helyzetet, a háború végén politikai és gazdasági okokból (kávé-konjunktúra) teherrel vált. A „ladino” elit meggyengült (eltűnt a német tulajdon), ugyanakkor felemelkedtek a középrétegek, és megerősödött a városi munkásosztály; a felemelkedő középosztályt a régi elit „kooptálta”, így az előbbinek lehetősége nyílt saját érdekeinek érvényesítésére. A diktatúra bukása, a munkatörvények eltörlése ugyanakkor a hagyományos „indio” elit szerepét is gyengítették, mely folyamat a későbbiekben felgyorsult.

Arévalo korszaka

A Junta átmenetinek tekintette saját magát: feloszlatta a régi törvényhozást, új választásokat írt ki. Elrendelte az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását, melynek feladata az új alkotmány kidolgozása volt, valamint elnökválasztást tartott. A választójog átalakításaként az ország története során először engedélyezték az írástudatlan férfiak és az írni-olvasni tudó nők részvételét 18 év felett, a férfiak számára kötelezővé téve a részvételt. Mivel a Junta tagjai kötelezték magukat, hogy egyikük sem indul elnökjelöltként, a választást az 1944-ben született politikai pártok (Frente

¹¹ GLEIJESES, Piero: *Shattered Hope. The Guatemalan revolution and the United States, 1944–1954*. Princeton Press, New Jersey, 1991. 22–33.

¹² KRAMER, Francisco Villagrán: *Biografía política de Guatemala. Los pactos políticos de 1944 a 1970*. Flacso, Guatemala–Costa Rica, 1993. 88. Valamint SCHLEISINGER, Stephen – KINZER, Stephen: *Bitter Fruit: The Untold History of the American Coup in Guatemala*. Sinclair Browne, London, 1982. 26–31.

¹³ GLEIJESES (1991): 22–29.

Unido de Partidos Arévalistas) közös jelöltje, Juan José Arévalo (1944–51) nyerte meg a szavazatok 85%-ával, ami a forradalom elsöprő támogatottságát mutatta.¹⁴

Az 1945. március 11-én életbe lépő új alkotmány rögzítette a Junta rendeleteit a választójogról, kimondta az alapvető szabadságjogok biztosítását, társadalmi téren intézkedett a gazdátlan földek felosztásáról (ez nem esett egybe a „megműveletlen” földek kategóriájával, ahogy az UFCo említett példáján keresztül is láthattuk), engedélyezte a politikai pártok és városi szakszervezetek alapítását, legalizálta a sztrájkot, decentralizálta a központosított irányítást.

Sajátos pont volt a hadsereg főparancsnokának adott rendkívül széles jogkör. Eszerint a hadsereg vezetőjét a hadsereg tisztjeiből álló katonai tanács javaslatára a törvényhozás nevezte ki 6 évre, és szintén csak a törvényhozás mozdíthatta el ezt megelőzően a hivatalából, ami Arévalo szerint „kettős elnökséget” hozott létre Guatemalában; a döntés a hadsereg 1944-ben játszott szerepével, valamint Araña személyes ambícióival magyarázható.¹⁵

Az oktatás szerepének fontossága részben Arévalo személyével is összefüggött, aki filozófus és hivatásos tanár volt; elnöksége alatt több könyvet adtak ki Guatemalában, mint a megelőző 50 évben összesen. Az alkotmány fontos célja volt az országot megosztó faji ellentétek felszámolása; az oktatás kiemelt szerepe ezzel is magyarázható, ugyanis a bennszülött lakosság saját nyelveit használta, ami a kulturális elkülönülést is konzerválta. A foglalkoztatáson közmunkák rendszerével, az iparban a munkahét 48 órás maximalizálásával igyekezett az állapotokon javítani; az ipar fejlesztésének szükségessége szintén az alkotmány egyik fontos követelménye volt. Az alkotmányban garantált szociális jogok biztosítására megszületett a Társadalombiztosítási Intézet.¹⁶

A politikai élet gerincét a Frente Popular Libertador (FPL) és a Partido Renovación Nacional (RN) alkották. Kettejük fúziójából jött létre a Partido Acción Revolucionaria (PAR). Az egységes pártból a két alapító rövidesen kilépett, anélkül azonban, hogy a PAR megszűnt volna. Arévalo egyedül a Kommunista Párt létrehozását nem engedélyezte, így a guatemalai marxisták a PAR szervezetébe tömörültek.¹⁷

Arévalo elnöksége sem hozott megnyugvást. Az 1947-ben, hosszú küzdelem után életbe lépett munkaügyi törvénykönyv a vidéki munkások számára is napi 8 órában (heti 48 órában) rögzítette a munkaidőt, ez komoly bevételkiesést jelentett az amerikai nagyvállalat számára. Az UFCo kapcsolata a kormánnyal romlott; ennek egyik sajátos oka volt egy rivális amerikai vállalat, a United Standard Fruit megjelenése a térségben. Az UFCo propagandakampányt indított az USA-ban a guatemalai rendszer ellen, mivel a munka törvénykönyve az 500 főnél többet foglalkoztató vállalatok számára szigorúbb munkaügyi szabályokat állapított meg. Az UFCo ezt „kommunista” befolyásként értelmezte, noha a törvény valójában egy 1935-ös amerikai

¹⁴ ANDERLE (1979): 56–58.

¹⁵ Uo., 214–233.

¹⁶ GUERRA-BORGES (2006): 30–49. ANDERLE (1982): 380.

¹⁷ ANDERLE (1982): 381.

törvényre támaszkodott. Mivel az elnök óvakodott a földkérdéshez nyúlni, mely Guatemala legégetőbb problémáját jelentette, a feszültség a következő években sem csitult. A konzervatív, Ubico párti csoportok összesen 30 zendülést és puccskísérletet hajtottak végre; a radikalizálódó vidéki tömegek részéről pedig állandósultak a sztrájkok és demonstrációk a UFCo ellen. Arévalo elképzelését a társadalmi osztályok kollaborációjáról szétzúzta a valóság, melyet híven tükröz az 1944-es októberi felkelés vezetőinek további sorsa. Araña egyre inkább jobbra tolódott, a további radikalizálódás lefékezésére törekedve, míg Arbenz a baloldal vezéralakjává vált. Araña a hadseregnek kizárólag a törvényhozás által leváltható parancsnokaként a középosztály és az elit reménységét jelentette a forradalom esetleges radikalizálódásával szemben, és Arévalo informális utódjaként tekintett magára.¹⁸

Az éleződő konfliktust jelezte, hogy Araña 1949-ben homályos körülmények között életét vesztette egy lövöldözésben, így Arévalo potenciális utódja Arbenz lett.¹⁹ Több mint valószínű, hogy Arévalo és Arbenz állt a háttérben, ugyanakkor elképzelhető, hogy eredetileg csak letartóztatni és száműzni kívánták riválisukat. Araña halála tekinthető azon fordulópontnak, mely az 1944-es forradalom táborának kettészakadását jelentette egy mérsékelt szárnyra, illetve a radikálisokra. Az előbbi a további reformok leállítását, míg az utóbbiak azok továbbvitelét és elmélyítését követelték. Araña meggyilkolása azonban inkább tünet volt; kiindulópontként az 1948-as munka törvénykönyvéről szóló vitát jelölhetjük meg. 1948-tól figyelhető meg az ellenzék szótárában a „kommunista-antikommunista” ellentétpár megjelenése; időrendileg természetesen nem lehet eltekinteni a hidegháború kibontakozásától sem.²⁰

A vidéki helyzetet illetően az Ubico-féle állami kényszermunkát már a Junta eltörölte, míg Arévalo kormányának egyik első lépése a nagybirtokon történő kötelező munkavállalás megszüntetése volt, de ezt követően évekre leálltak a reformok. A kudarcba fulladt kolonizációs kísérletek mellett a földbérletek kötelező hosszabítására és a bérleti díj maximalizálására alkotott 1949-es dekrétumot említhető.²¹

Arévalo elnöksége elsősorban a városi rétegek fejlődésére gyakorolt kedvező hatást. A lakosság döntő többségét kitevő vidéki népesség kevesebb figyelmet kapott,

¹⁸ Araña szerepe erősen vitatott; nem zárható ki az sem, hogy puccsra készült. Bővebben: GLEIJESES, Piero: The Death of Francisco Araña: A Turning Point in the Guatemalan Revolution. *Latin American Studies*, XXII, Issue 03, October, 1990. Great Britain, 527–552. old. Korszakról bővebben: BARRERA. i. m.

¹⁹ Meggyilkolása azonnali katonai zendülést váltott ki, melyet a kormány csak fegyveres munkások és diákok segítségével tudott elfojtani. SCHLEISINGER-KINZER: i. m. 45.

²⁰ KRAMER: i. m., 57–63. Ugyanebben az évben alakult meg a Guatemalai Kommunista Párt, 1950-ben pedig ettől függetlenül a szintén kommunista irányultságú Guatemalai Munkások Forradalmi pártja, mely 1951-ben beolvadt a Fortuny-féle szervezetbe.

²¹ A bérleteket kötelezően meghosszabbították két évvel – tehát nem lehetett felmondani azokat –, míg a bérleti díjat a termés 10%-ában maximalizálták. GUERRA-BORGES: El desarrollo económico In: Brignoli, Héctor Pérez (ed.): *Historia General de Centroamérica. Tomo V.* Flacso, Costa Rica, 1994. 60–61.

ami a növekvő társadalmi feszültség és polarizáció irányába mutatott. A korszak „felülről jövő forradalomként” jellemezhető. Más szempontból nézve, a reformok sokkal inkább a „ladino” szektoron belül fejtették ki eleve korlátozott hatásukat; az indián közösséget inkább „ladinizálni” igyekeztek.²²

Az új forradalmi „ladino” elit Arévalo alatt tehát igyekezett tiszteletben tartani a régi exportágazati, valamint az ehhez kapcsolódó centrum-érdekeket. A földkérdés megoldatlanul hagyása azonban lehetetlenné tette a törekvései alapját képező modernizációs elképzeléseket. A hatalmat birtokló társadalmi erők egy része az ébredező „belső” periféria, másik része az USA és a régi elit irányába fordult, mely az Araña, illetve Arbenz utódlása körüli konfliktusban már világosan látható volt. Az egyensúlyozás lehetőségei az 1940-es évek végére láthatóan kimerültek.

Arbenz elnöksége

Az 1951-es választásokat Jacobo Arbenz meggyőző fölényrel nyerte, a szavazatokból 258 897-et kapott, míg ellenlábasai 28 038, illetve 72 796 szavazathoz jutottak. Programjához igyekezett szilárd bázist kovácsolni a törvényhozásban, ennek során 1952-ben az FPL, az RN és a PAR egyesüléséből létrehozta a Partido de Revolución Guatemalteca (PRG) nevű egységes pártot. Ezzel azonban ugyanaz történt, mint az elődjével: az alapító pártok egy hónappal később kiváltak, azonban a PRG nem szűnt meg önálló csoportként. Arbenz programja megvalósításában egyre nagyobb mértékben támaszkodott az 1952-ben általa legalizált Guatemalai Kommunista Pártra (mely ezen év decemberében Partido Guatemalteco del Trabajo (PGT) módosította nevét);²³ ennek legfontosabb része a földtörvény volt. Emellett tervbe vette egy vízerőmű, műút, valamint kikötő építését is.²⁴

A földreform felé vezető első lépés az Arévalo féle 1949-es rendelet – amely a földbérletek felmondására 2 év moratóriumot írt elő – meghosszabbítása és radikalizálása volt.²⁵ Az 1951-re kidolgozott és 1952 júniusában életbe lépő agrárreform a 90 hektár fölötti földeket tette kisajátíthatóvá, az ennél kisebbeket nem érintette. A 90 és 300 hektár közöttieket abban az esetben, ha nem művelték meg

²² A külön indián alcalde önkormányzati tisztségének eltörlése az indiánok növekvő részvételét kényszerítette ki a „ladino” politikában, másrészt csapást mért az Ubico-féle klientúrára is. A spanyol nyelv kötelező tanítását kulturális asszimilációra tett kísérletként is fel lehet fogni. A parasztság meglepően lassú szerveződését illetően figyelembe kell venni, hogy a bennszülött népesség jelentős hányada nem beszélt spanyolul, hanem több, egymás számára is érthetetlen bennszülött nyelven érintkezett. Mindez egyrészt az „indio” szektor elkülönülését, másrészt annak belső széttöredezetségét erősítette.

²³ ANDERLE (1979): 62.

²⁴ Guatemalában addig nem jelen levő amerikai vállalatok bevonásával. GLEIJESES, Piero: 6. La reforma agraria de Arbenz. In: Cambranes, Julio Castellanos (ed): *500 años de lucha por la tierra. Estudios sobre propiedad rural y reforma agraria de Guatemala*. Flacso, Guatemala, 1992. 365–366.

²⁵ Az új dekrétum kötelezővé tette a kihasználatlan földterület bérbeadását, a maximális bérleti díjat a termés 5%-ára mérsékelve. GUERRA-BORGES (1994): 62.

területük legalább kétharmadát; a 300 hektár fölötti birtokoknak pedig a megműveletlen területeire vonatkozott. A reform kárpótlást állapított meg, mely 25 éves periódust jelentett. A birtokhoz jutó parasztok a termés évi 3%-át fizették az államnak, mely ebből kárpótolta a korábbi birtokosokat.²⁶ A törvény nem nevezhető radikális jellegűnek; célja a feudális viszonyok helyett a kapitalista viszonyok megteremtése. Az UFCo 1953 márciusában 95 000 hektár, 1954 februárjában további 70 000 hektár földet veszített; de még ekkor is a birtokában maradt 64 000 hektár, amellyel továbbra is az ország legnagyobb földbirtokosa volt. Az amerikai vállalat korábban az adóterhek elkerülése érdekében szándékosan alábecsülte földjei értékét; mivel a kárpótlás a bevallott érték alapján történt, ez a politika most visszaütött. A kártalanítás félmillió dollár volt, melyet az UFCo kevesellt, saját vagyonát 15 millió dollárra becsülve; 1954-ben a felek 1 185 000, illetve 19 350 000 dollárt tartottak jogosnak, vagyis a különbség 16-szoros volt.²⁷ A reform 1954 júniusáig 1710 földtulajdonost érintett a 341 191-ből, ami a megművelhető földterület egynegyedét érintette.²⁸

Ami társadalmi szempontból ugyanennyire, sőt talán még fontosabb volt, az a földreform véghezvitele és mechanizmusa. A reform nem egyszerűen „felülről” érkezett, hanem a paraszti tömegek aktív részvételén alapult. Az állam az egyének, illetve falvak bejelentései alapján bírálta el, hogy a vitatott földterület a reform hátránya alá esik-e. Más szóval eltűnt a paraszti tömegek addigi passzivitása. Helyi szinten a „Comité Agrario Local”, mely egy kormány-, egy helyi, illetve 3 szakszervezeti megbízottból állt, tett javaslatot a felsőbb szintű „Comité Agrario Departamento” felé, amely a földtulajdonosok 1, a kerületi közigazgatás 1, a szakszervezetek 2, illetve a központi kormány 1 képviselőjéből állt. Mindez változatos konfliktushelyzeteket teremtett vidéken, nemcsak a paraszti tömegek és a földtulajdonosok körében, hanem a paraszti rétegeken belül is. Földek jóváhagyás nélküli megszállására kevés példát találunk, ezek intenzitása azonban kétségkívül nőtt.²⁹

A földreform kedvező eredményei gyorsan megmutatkoztak. A paraszti kisbirtokok egyrészt jobban kihasználták a rendelkezésre álló földterületet, a kedvezőbb kárpótlásban bízó földtulajdonosok szintén. Az exportra szánt kávé mellett a kukorica, bab stb. termelése bővült jelentős mértékben. Az állam olcsó hitelekkel segítette a földtulajdonosokat, ami költségvetésének közel az egyhatodát tette ki.³⁰ A reform során 100 000 család kapott földet. Arbenz 1952-ben legalizálta a vidéki szakszervezetek alapítását. A paraszti szakszervezet, a Confederación Nacional

²⁶ A térítés konstrukciója megegyezett a háború után Tajvanon és Japánban végrehajtott földreform szabályaival, melyet a megszálló amerikai hatóságok hagytak jóvá. GLEIJESES (1992): 364.

²⁷ A UFCo 20 évvel korábban 1,48 dollár egységáron „vásárolt” földet; a kormány 2,99 dollár kártérítést állapított meg, a vállalat 75,0 dollárt tartott volna méltányosnak. SCHLEISINGER-KINZER: i. m., 76.

²⁸ GLEIJESES (1991): 152–155.

²⁹ GLEIJESES (1992): 349–354.

³⁰ Legkiemelkedőbb a rizstermelésben tapasztalt kiugrás volt, mely 71%-kal ugrott meg. Az 1953 februárjában alapított Banco Nacional Agrario által nyújtott hitellehetőség (1 évre 4%, ennél hosszabb időre 6% kamat) az írni-olvasni tudást és a spanyol nyelvtudást is felértékelte. GLEIJESES (1992): 356–358.

Campesina de Guatemala (CNCG) legalább 200 000 taggal az ország legnagyobb tömegszervezetévé és az Arbenz-féle kormánykoalíció részévé vált; a mezőgazdasági béreket a kormány 40 centről 1,36 dollárra emelte. A paraszti szakszervezeti egység, akárcsak a városi munkásmozgalmi, 1952-re valósult meg. Az utóbbi a Confederación General de Trabajadores de Guatemala nevet viselte. Vezetése egyértelműen a PGT, vagyis a guatemalai kommunisták kezében volt.³¹

Az 1953-as parlamenti választásokon a jobboldali ellenzék az 56 fős guatemalai törvényhozásban mindössze 5 helyet szerzett a korábbi 11-ből. 23 hely jutott a PARNak, 16 a PRG-nek, 5 a Guatemalai Kommunista Pártnak, míg 7 a PRN-nek. A jobboldali ellenzék a „kommunista” veszélyre való hivatkozással próbálta maga mellé állítani a guatemalai társadalmat, és ami még fontosabb, az USA-t. Legjelentősebb politikai pártja is a Partido Unificación Anticomunista (PUR) volt. Az antikommunista propagandában, mely Arbenz ellen irányult, komoly segítséget kapott az USA-ból, illetve a katolikus egyház részéről. Az utóbbi tényező rendkívül fontos volt egy döntően írástudatlan, bennszülött, vidéki tömegekből álló országban.³²

A „felülről jövő forradalom” tehát folytatódott Arbenz alatt, két különbséggel: a reformok mélyebbé váltak, és a „ladino” mellett fokozott mértékben terjedtek ki az „indio” szektorra. Ugyanakkor megfigyelhető az alulról érkező társadalmi nyomás hirtelen növekedése, mely nem választható el a kormány reformtörekvéseitől. 1953-tól erősödik a földosztás gyorsításának követelése. Vagyis a „felülről jövő forradalom” életre hívott egy „alulról jövőt”. A vidéki agrárnépesség, mely sokáig csak külső szemlélő volt, az Arbenz-korszakban kapcsolódott be aktívan az eseményekbe, radikalizmusban a városi munkásosztály elé vágva, sok esetben a kormány földosztó elképzeléseiben is túlmutatva. Nemcsak a „ladino”, hanem sok alkalommal az „indio” csoport szegényei is megmozdultak. Érdeemes megjegyezni, hogy a puccs előtti hónapokban már a kisbirtokos parasztság is a nem hivatalos földfoglalás célpontjává vált.³³ Az említett 5 fős bizottságok gyakorlatilag helyi hatalmi szervekké váltak.

Az Arbenz-rendszer történéseit az eddigi séma szerint a következőkben összegezhethetjük. A centrum (USA, UFCo és a neki alárendelt „rég” guatemalai kávéelit) és a guatemalai belső „periféria” („indio” és „ladino”) között álló, feltörekvő középosztály került hatalomra. Eszköze a földreform volt, mely egyrészt belső piacot teremtett, csökkentette az élelmiszerimporttól való függőséget, és egyben megteremthette az iparosítás alapfeltételeit is. Ebben, vagyis a centrumország és annak

³¹ *Historia del Movimiento Obrero de Guatemala*. 20–23.

³² Mivel a már említett „indio” társadalmi szektor prekapitalista jellegű volt, így a vallást tekinthetjük a legfontosabb tudatformának, mely hatást gyakorolhatott rá. Ebből a szempontból érdemes megjegyezni, hogy az 1980-as évek gerillamozgalmaiban való aktív indián részvételt a „felszabadítás teológiájának” felbukkanása előzte meg; hasonló jelenséget figyelhetünk meg a szomszédos San Salvadorban, illetve a szintén indián többségű Chiapas tartomány zapatistáinál. Ezt alátámasztani látszik az ellenpropaganda jellege: az 1980-as években az észak-amerikai protestáns fundamentalista vallási felekezetek kormánytámogatással fejtették ki tevékenységüket a térségben.

³³ GLEIJESES (1992): 354, 362.

közvetlen képvisellete elleni harcában természetes szövetségesének számítottak a „belső” periféria földre áhító „indio” és „ladino” tömegei. Vagyis az Arbenz-korszak a földosztáson keresztül a középosztály és a népi tömegek összefogását kísérelte megvalósítani. Azonban megjelent a középosztály azon féelme, hogy szövetségesei „túllépnek” a kívánatos mértéken (e féelmében osztozott a régi elittel).³⁴

Az 1954-es katonai puccs

A puccs első, 1952-es terve megelőzte a földreformot, tehát a gazdasági pozíciók mellett a hegemonia kérdése, illetve a hidegháborús háttér is felhozható az okok között. Noha ezt először lefújták, Eisenhower és a republikánusok győzelme a beavatkozás szervezésének folytatását jelentette; megemlítendő, hogy több amerikai politikus, így maga Dulles is az UFCo részvényesei közé tartozott. Az 1954-es katonai puccs előkészületei az USA aktív támogatása mellett történtek. A guatemalai kormány elleni kampány felerősödött. A CIA a nicaraguai diktátor, Somoza, és a hondurasi katonai rendszer aktív támogatásával szervezte a kormány megbuktatását – ezen kormányok Guatemala példájának továbbterjedésétől is tartottak, mely veszéllyel szemben az Egyesült Államok sem volt közömbös. Az említett két országban kiképzőtáborok jöttek létre, míg az ország határai mellett felállított rádióadók ontották a propagandát. A Castillo Armas által vezetett inváziós sereg mellett a guatemalai hadseregen belül is összeesküvés kezdődött, melyet az Egyesült Államok helyi kirendeltsége tartott kézben. Az 1954-es caracasi, 10. Pánamerikai konferencia megadta az elvi felhatalmazást az intervenció számára. Az ellenforradalmi szervezkedést látva Arbenz a vasfüggönyön túl keresett segítséget; 1954 májusában csehszlovák fegyverek érkeztek Guatemalába. Az eset kiderülése óriási skandalumot váltott ki.³⁵ Noha a szervezkedést nem ez váltotta ki, az előkészületein gyorsított; akárcsak az a tény, hogy a földosztás 1954-re kezdett „túlnőni” a kormány által kívánatosnak tartott mértéken: elszaporodtak a spontán földfoglalások. 1954. június 18-án Castillo Armas „serege” (kevesebb mint 1000 ember: emigránsok és zsoldosok) több ponton átlépte a határt. Megsegítésükre több amerikai gép hajtott végre bombatámadást a főváros ellen. Guatemala eredménytelenül tiltakozott az ENSZ-ben.³⁶ Armas előrenyomulását sikerült megállítani, jóllehet a guatemalai hadsereg nem tanúsított túlzott aktivitást. Így az elnök az alkotmány felfüggesztése

³⁴ Arbenz Guatemalavárosban már a megválasztásakor sem kapott abszolút többséget, a puccs napjaira fővárosi támogatottsága még jobban visszaesett, ami döntően a középosztály elfordulásával magyarázható. BARRERA: i. m., 24.

³⁵ Mivel Guatemala távol maradt az 1948-as riói paktumtól, ezért a hadsereg eleve nem számíthatott amerikai fegyverekre; még a sportlövész-egyletek is hiánnyal küszködtek. A szállított fegyvermennyiséget az amerikai hírszerzés – talán nem véletlenül – durván túlbecsülte. Jelentős része az infrastruktúra hiánya miatt eleve használhatatlan volt. SCHLEISINGER-KINZER: i. m., 147–152.

³⁶ Az USA végül sikerrel helyezte át az ügyet az ENSZ-ből az OAS-hoz, ahol gyakorlatilag „saját” hatáskörébe került a vizsgálat.

mellett, június 25-én parancsot adott „önvédelmi egységek” felfegyverzésére, amit a guatemalai hadsereg nem nézett jó szemmel, és másnap megtagadta a parancsot.³⁷ Az USA ekkor a hadsereg egyik parancsnokához, Arbenz emberéhez, Díaz ezredeshez fordult, aki június 27-én lemondatta az elnököt. Ezt követően, kalandfilmbe illő fordulatként, Díaz a harc és a forradalom folytatását hirdette meg, amerikai támogatói meghökkenésére. Díaz-t Sánchez ezredes buktatta meg, őt pedig Monzón ezredes váltotta. 1954 júniusának zavaros napjai Arbenz ellenállás nélküli lemondásával, és a guatemalai forradalom bukásával fejeződtek be.³⁸ Július 9-én Castillo Armas bevonulása tett végső pontot az eseményekre; a földreform „visszafordítása” (és nem megszüntetése!)³⁹ mellett az 1945-ös alkotmányt is megszüntette.

A puccs a szereplők viszonyrendszerének átalakulására vezethető vissza. Egyrészt a középosztályt az éppen általa radikalizált tömegmozgalom a „rég” típusú oligarchia, illetve azon keresztül a centrum (USA) felé tolt. Vagyis szétesett a középosztály és a népi tömegek szövetsége, amely már Arévalo elnökségének vége felé repedezni kezdett. A centrum (USA) beavatkozása ebből a vizsgálódási pontból azzal magyarázható, hogy nemcsak a két ország közötti viszonyrendszer gyakorolt hatást Guatemala belső társadalmi struktúrájára, hanem az utóbbi átalakulása is a két ország gazdasági viszonyára – vagyis a Guatemalából történő értékelvonás mechanizmusára. Az „indio” szektor egészének emancipálódására való törekvés veszélybe sodorta az ezen prekapitalista termelési módra (is) alapozó, a centrum számára nyereséges exportot; a „ladino” tömegek felemelkedése szintúgy. A centrumnak közvetlenül alárendelt, vele érdekezékenységben álló guatemalai „rég” elit immár a „ladino” középosztállyal kiegészülve került szembe a guatemalai tömegekkel. Vagyis a konfliktus a „társadalmi” centrum és a „társadalmi” periféria küzdelmére szűkült, ahol az előbbi mögött a tulajdonképpeni hatalom állt: az Egyesült Államok.

³⁷ Ezen egységek felállításáról már június elején döntés született; június végére 5500 fővel. Ez jelzi, hogy Arbenz nem bízott meg „vakon” a hadseregben, ahogy bírálói utóbb a szemére hányták. KRAMER: i. m., 123–135. Egy guatemalai csapatparancsnok 60 ezer dollárt kapott a fegyverletételért. SCHLEISINGER-KINZER: i. m., 189.

³⁸ Az eseményekről bővebben: SCHLEISINGER-KINZER: i. m., 185–215.

³⁹ A Castillo-rendszer nem számolta fel hivatalosan az Arbenz-féle földreformot. Két alapvető változást jelölhetünk meg. 1. A „döntőbíró” szerepét játszó államapparátus, mely addig inkább a földet követelő paraszti tömegek felé húzott, egyre több esetben adott helyt az egykori tulajdonosok kárpótlási kérelmeinek. 2. A parasztság aktív részvételét teljesen felszámolta. HANDY, Jim: *Reforma y contrarreforma. La política agraria en Guatemala, 1952–1957*. In: Cambranes, Julio Castellanos (eds.): *500 años de lucha por la tierra. Estudios sobre propiedad rural y reforma agraria de Guatemala*. Flacso, Guatemala, 1992. 383–392.

Összegzés

Az 1940-es és 1950-es évek Guatemalájára vonatkoztatva, a centrum-periféria elmélet alapján a következő sorba rendezhetjük az eseményeket. Az 1930-as évek válságkezelése életre hívta új, aktív szereplőként a középosztályt, melyet az exportáló elit 1944-ben kooptált a hatalomba. Ennek okai között szerepelt a világháború politikai hatása, valamint a beinduló gazdasági konjunktúra a kávé árának töretlen emelkedésével. Mindez megkövetelte az akadállyá váló diktatúra lebontását, ez pedig a társadalmi bázis szélesítését. Az említetteken túl az Arévalo-féle demokrácia működőképessége érdekében is szükséges volt a belső különbségek csökkentése (a „ladino” és „indio” szektor között, valamint külön-külön ezeken belül). Az utóbbi törekvést azonban: 1. csak a csúcson álló „ladino” centrum (kisebb jelentőséggel az indián elit) rovására tudták végrehajtani; 2. másrészt a csúcson álló amerikai centrum helyzetét is fenyegette; 3. nem volt elég a „belső” periféria kielégítésére.

A fokozódó strukturális feszültség lehetetlenné tette az egyensúly kialakítását. 1. Arbenz a centrum közvetlen képviselőit vette célba: az UFCo-t, az ültetvényeseket, ezzel az USA érdekeit sértve. 2. Ez kiváltotta a népi tömegek gyorsuló radikalizációját. 3. A középosztály végül ellene fordul. Fontos ugyanakkor leszögezni, hogy nem a guatemalai népi mozgalom tényleges ereje váltotta ki az ellenreakciót.

Guatemala esete azt mutatja, hogy az 1950-es években az amerikai politikai és gazdasági érdekeknek jobban megfelelt egy diktatúra, mint egy radikális demokráta rendszer, mely a centrum-periféria viszony megváltoztatásának a lehetőségét képviselte. Mind a helyszínen tartózkodó Che Guevara, mind a későbbiekben Kuba sokat tanult a történelemből. Az esemény, elsősorban a szinte nyílt amerikai intervenció miatt, mély hatást gyakorolt Latin-Amerikára. A második világháború utáni első ilyen jellegű beavatkozás sokak számára nyilvánvalóvá tette, hogy a fejlettebb, haladó, demokratikus északi szomszédnak nem áll érdekében a régió felemelkedése, és érdekeinek biztosítását inkább fejletlen, diktatórikus rendszerekben látja. Guatemala 1954-ben az előfutára lett a Kuba, Dominika, Chile, Nicaragua által később megtapasztaltaknak, egy új korszak, a hidegháború hajnalát jelezve Latin-Amerika számára.

Abstract

This article attempts to explicate the 10 years of the Guatemalan Revolution (1944-1954) from the viewpoint of the world system theory, from the fall of Ubico's dictatorship until the military coup. It lays emphasis upon Guatemala's structural economic dependency on the United States, the effects of this on the internal social structure of the country and on the political and social struggle during this period. The article is divided into six parts: the first one shows the historical antecedents; the second one the dictatorship, its fall, and the Revolutionary Junta (1930-1945); the third one the presidency of Arévalo (1945-1951); the fourth one the presidency of Arbenz (1951-1954); the fifth one the military coup (1954). While each part contains a short resume, the sixth and last section gives a general review and interpretation of the whole revolutionary process, about its causes, its progress and its consequences.